

De Limburgse toonaccenten in het enkelvoud en het meervoud van het woord *been*

Een oefening in ruimte-tijd-fonologie

In de heroplevende studie van de Limburgse toonaccenten wordt als kroongetuige van de oppositie tussen sleeptoon en stoottoon telkens opnieuw de tegenstelling tussen het enkelvoud en het meervoud van het woord *been* genoemd⁽¹⁾. Aangezien het meervoud van dit woord in het Limburgs geen uitgang heeft zou het verschil in toonaccent tussen de sleeptonige enkelvoudsvorm (type *bei²n*) en de stoottonige meervoudsvorm (type *bei¹n*) de enige drager van de oppositie zijn. Ik heb dat altijd om twee redenen een ongelukkig voorbeeld gevonden. Ten eerste : in mijn eigen Limburgs dialect, dat van Genk, is er geen verschil tussen de enkelvoudsvorm- en de meervoudsvorm, want beide hebben sleeptoon (*be:²n*), en dat is klankwettig volkomen in orde, zoals verderop betoogd zal worden. Ten tweede : mijn vader, die uit het Neerpeltse gehucht Herent afkomstig was en zijn leven lang het dialect van die plaats heeft gesproken, maakte ook geen verschil tussen de enkelvoudsvorm- en de meervoudsvorm van *been*. Hij sprak beide met stoottoon uit (*bi.ə¹n*), en dat is ook voor dat dialect volstrekt klankwettig, zoals eveneens hieronder betoogd zal worden. De oppositie tussen de sleeptonige enkelvoudsvorm en de stoottonige meervoudsvorm van *been* is dus niet algemeen Limburgs, en waar ze voorkomt is ze niet op klankwettige wijze, maar kennelijk door analogie ontstaan.

Het woord *been* bevat een Germaanse tweeklank *ai*, die in het Duits (met zijn tweeklank *ai* in *Bein*) en het Nederlands (met

⁽¹⁾ Het had nuttig kunnen zijn er ook het diminutief bij te betrekken, waarin vóór het suffix een tussenklinker is gesyncopeerd. Dat moest in het gebied waar in het meervoud van *been* klankwettig sleeptoon te verwachten is, overal een accentcontrast met dat meervoud (en uiteraard ook met het enkelvoud) opleveren. Ik denk dat dit ook met de feiten overeenstemt, maar mijn materiaal is onvoldoende om die stelling hard te maken.

zijn monoftong *ee* in *been*) op twee verschillende wijzen werd gesplitst. In het Duits, dialectologisch gesproken in het Hoogduits, bleef hij in de meeste gevallen een tweeklank, maar als er een *h*, *r* of *w* op volgde en ook wanneer hij aan het wordeinde stond, ontwikkelde hij zich tot een lange *ee*. Voorbeelden: *Zeh(e)* (Oudhoogduits = ohd. *zēha*), *le[h]ren* (ohd. *lēren*), *See* (ohd. gen. *sēwes*), *we[h]* (ohd. *wē*). In het Nederlands ontwikkelde hij zich omgekeerd in de meeste gevallen tot een lange *ee*, maar wanneer in tweelettergrepige woorden een element stond datumlaut kon veroorzaken (een *i*, *j* of *u*), handhaafde zich een diftong. Voorbeeld: *klein* (vgl. ohd. *chleini*). Het gevolg is dat er heel wat woorden zijn die in het Duits een *ei*, maar in het Nederlands een *ee* hebben: vgl. naast *Bein* – *been* ook *Stein* – *steen*, *Kleid* – *kleed*, *Zeichen* – *teken*, *Fleisch* – *vlees* enz. Het omgekeerde is veel zeldzamer: *flehen* – *vleien*⁽²⁾, *wenig* – *weinig*. Ten slotte zijn er gevallen waarin beide talen een *ei* (*reisen* – *reizen*) of ook een *ee* hebben (*See* – *zee*). De grens tussen de Hoogduitse en de Nederlandse ontwikkeling loopt dwars door Belgisch Limburg van noord naar zuid, van tussen Bocholt en Kaulille tot tussen Lauw en Vechmaal. Dat is ongeveer het verloop van de z.g. Panninger zijlijn. In Nederland ligt vermoedelijk alleen het gebiedje Cranendonck (Budel) ten westen van de grens⁽³⁾. Een karakterisering van de tegenstelling als een contrast tussen Nederlands en Duits is dus slechts op het niveau van de standaardtalen adequaat, want een (betrekkelijk klein) deel van het Nederlandse taalgebied sluit op het niveau van de dialecten bij het Hoogduits aan, terwijl omgekeerd de dialecten van het hele noorden van Duitsland bij het Nederlands aansluiten.

Voor ons probleem is nu ten eerste van belang dat de uit de Oudgermaanse (ogm.) *ai* ontstane lange *ee*, zowel de Hoogduitse als de Nederlandse, een klinker is die in het Limburgs spontane stoottoon vertoont⁽⁴⁾. Dat wil zeggen dat ieder woord en iedere

⁽²⁾ De paren *flehen* – *vleien* en *schmeicheln* – *smeken* leveren zowel inhoudelijk als formeel een mooi chiasme op.

⁽³⁾ Voor het verloop van de Panninger zijlijn in Nederland zie Crompvoets 2006:36-37.

⁽⁴⁾ Welke elementen uit de historische vocaalsystemen die aan het Hoogduits en het Nederlands ten grondslag liggen, in het Limburgs spontane en welke geconditioneerde stoottoon vertonen, is te vinden bij Goossens 2009:63-65 en 153-155.

woordvorm met zo een *ee* altijd met stoottoon wordt gerealiseerd. De *ee* zelf kan zich wel in afzonderlijke dialecten verder tot iets anders ontwikkeld hebben. Zo luidt het woord *zee* regionaal verschillend *zi.ə¹*, *zi¹* of *zɛi¹*, maar dat doet er niet toe. Wezenlijk is dat het overal met stoottoon wordt uitgesproken. Ten tweede is van belang dat de uit ogm. *ai* gehandhaafde diftong, zowel de Hoogduitse als de Nederlandse, geconditioneerde stoottoon vertoont. Dat wil zeggen: onder bepaalde voorwaarden vertoont die *ai* (*ei*) (weer onafhankelijk van de vraag hoe die zich verder ontwikkeld heeft) stoottoon. Zijn die voorwaarden niet vervuld, dan heeft hij sleптоon. Welke zijn die voorwaarden? Het woord of de woordvorm waar het om gaat moet meer dan één lettergreep (in de regel zijn er dat twee) bevatten of bevat hebben en bovendien moet tussen de eerste lettergreep met de *ei* en de tweede lettergreep de overgang stemhebbend zijn of geweest zijn.

Ik illustreer dat alles met enkele voorbeelden. Het woord *steen* heeft in het Nederlands een *ee*, in het Duits een *ei*. Bijgevolg heeft het ten westen van onze grenslijn spontane stoottoon, ten oosten moeten we een onderscheid maken tussen het enkelvoud en het meervoud. Het enkelvoud is en was ook in de oudere Westgermaanse (wgm.) talen éénlettergrepig (ohd. *stein*) en voldeed dus niet aan de voorwaarden van de geconditioneerde stoottoon. Het heeft bijgevolg sleптоon. Het meervoud (nominatief en accusatief ohd. *steina*) was tweelettergrepig en had en heeft een stemhebbende lettergreepgrens (de *n* is een stemhebbende medeklinker). Het heeft bijgevolg stoottoon. We hebben dus een klankwettig minimaal paar *ste²n* (enkelvoud): *ste¹n* (meervoud). Het woord *geit* heeft zowel ten westen als ten oosten van onze grens een *ei* (Duits *Geiss*). Maar de voorwaarden om een geconditioneerde stoottoon te krijgen zijn zomin ten westen als ten oosten ervan vervuld, want de volgende *t* was en is in het enkelvoud en in het tweelettergrepige meervoud stemloos. Bijgevolg heeft zowel het enkelvoud *gei²t* als het meervoud *gei²te (n)* sleптоon. Het woord *teen* heeft zowel ten westen als ten oosten van onze lijn een *ee* (Duits *Zeh (e)*, Nederlands *teen*) en moet dus aan weerskanten stoottoon hebben (*tee¹n*). Ik neem er nog een

voorbeeld bij dat de toonaccentproblematiek met de umlautproblematiek combineert : *muis*. Dat woord had vroeger een lange klinker, die we met *oe* kunnen weergeven en die aan de geconditioneerde stoottoon onderworpen kon worden. Het enkelvoud was en is éénlettergrepig en moet dus sleптоon hebben, wat ook voor het hele Limburgs klopt. Het meervoud had een tweede lettergreep met een *i* (ohd. *mūsi*), die umlaut veroorzaakte en bovendien samen met de *s*, die op de lettergreepgrens stemhebbend (*z*) was, ervoor zorgde dat de voorwaarden van de geconditioneerde stoottoon vervuld waren. Het meervoud is dus stoottonig *müü¹s*. Daarin kon de *üü¹* zich dan regionaal verschillend verder tot *ui*, *öö*, *ei*, *èè* of *ai* ontwikkelen, maar hij bewaarde daarbij altijd zijn stoottoon.

Alvorens ik nu op de toonaccenten in het woord *been* inga moet ik nog iets over de verdeling van de representanten van de *ee* en de *ei* in het Westlimburgs zeggen. We kunnen van noord naar zuid drie deelgebieden onderscheiden. In het Dommellandse noorden verschijnt de *ee* volstrekt onproblematisch als *i.ə¹* (type *sti.ə¹n* 'steen'). De *ei* luidt er *ei* (stoottonig *klei¹n* of verkort *kle¹n* 'klein', sleптоonig *ʀei²t* 'geit'). In het zuidelijk daarbij aansluitende Demerkempens en Demerlands verschijnt als representant van de *ee* een korte stoottonige *i¹* (*ti¹n* 'steen'), als vertegenwoordiger van de *ei* een lange monoftong *e:* (stoottonig *kle:¹n* 'klein', sleптоonig *ʀe:²t* 'geit'). In het Lonerlands tenslotte verschijnt de *ee* als een stoottonige diftong *ei¹*, waarvan het eerste lid lokaal nog verder geopend is. Maar ook de oude *ei* wordt er door een stoottonige *ei¹* gerepresenteerd, op enkele gevallen na, die sleптоon en ook anderszins een afwijkend vocalisme hebben.

Die eigenaardige toestand in het Lonerlands is voor het eerst opgemerkt en besproken door Stevens 1951:232-234. Hij interpreteert hem als volgt : Het Lonerlands, "tussen het westelijke (gebied) met Nederlandse en het oostelijke met Hoogduitse splitsing van Oudgermaanse *ai* doet aan geen van beide ontwikkelingstypes mee en heeft een uniforme vertegenwoordiger voor deze tweeklank, nl. een *ee*, die zich echter in de meeste plaatsen tot een tweeklank *ei* ontwikkeld heeft" (p. 233). Het Lonerlands

zou met andere woorden een restgebiedje vormen, dat langs de oostkant niet door de Hoogduitse en aan de westkant niet door de Nederlandse ontwikkeling is opgeslorpt. In deze visie blijven woorden met sleeptonig *ee*² of *eej*² als *geit* en *eik* er onverklaarde uitzonderingen. In 1970:74-75 heb ik – zonder er zo diep op in te gaan als Stevens – diens visie overgenomen, maar in 2006:46-47 heb ik – zonder het te beargumenteren – het Lonerlands bij het Nederlandse westen gevoegd. De argumentatie daarvoor kan ik nu leveren. Ik doe dat met behulp van een drietal kleine schema's, waarin het symbool α voor de geconditioneerde stoottoon staat, het plusteken daarvoor het voldoen aan de voorwaarden daarvan uitdrukt en het minteken het ontbreken van die voorwaarden weergeeft. In het Dommellands ziet het schema er als volgt uit :

$$\begin{array}{l} ei / [- \alpha] \longrightarrow \varepsilon i^2 \\ ei / [+ \alpha] \longrightarrow \varepsilon i^1 \\ ee \longrightarrow i. \varepsilon^1 \end{array}$$

Het resultaat van de ontwikkeling zijn hier drie verschillende vocalismen : van boven naar beneden een sleeptonige εi^2 , een stoottonige εi^1 en een stoottonige $i. \varepsilon^1$. Voorbeelden : εi^2 , *rei*², *klei*¹*n*, *sti. \varepsilon^1 n*. Hierbij dient aangestipt te worden dat de gevallen met εi^2 uiteraard weinig talrijk zijn. De Nederlandse woorden en woordvormen met een *ei* hebben immers als gevallen met umlaut noodzakelijk een tweede lettergreep gehad. Historisch eenlettergrepigen ontbreken dus hier. Bovendien was er om sleepton te krijgen nog een tweede voorwaarde nodig : de lettergreepgrens mocht niet stemhebbend zijn. Blijkbaar voldeden de woorden *beitel*, *geit*, *eik*, *zeik(en)* en de substantieven *bleik* ('grasveld waarop de was gebleekt wordt' ; echter niet het adjectief *bleek*) en *weik* ('toestand van het weken', b.v. in *de was staat in de week*, echter niet het adjectief *week*) aan die dubbele voorwaarde, maar andere voorbeelden ken ik niet.

In het Demerkempens en het Demerlands moeten de outputs van het schema met andere elementen ingevuld worden, maar het schema zelf vertoont dezelfde gestalte als in het Dommellands :

$ei / [-\alpha] \longrightarrow e:^2$
 $ei / [+ \alpha] \longrightarrow e:^1$
 $ee \longrightarrow i^1$

Ook hier vinden we dus drie verschillende vocalismen, ditmaal in $\gamma e:^2t$, $kle:^1n$ en sti^1n . Deze zijn alle drie monoftongisch, in tegenstelling tot het Dommellands, waar ze alle drie diftongisch zijn.

Maar in het Lonerlands heeft het schema een andere gestalte :

$ei / [-\alpha] \longrightarrow e:(j)^2$
 $ei / [+ \alpha] \longrightarrow \epsilon i^1$
 $ee \longrightarrow \epsilon i^1$

Hier is dus de stoottonig geconditioneerde *ei* met de *ee* samengevallen in een diftong ϵi^1 . Dat betekent dat de bijna algemene representatie van de ogm. diftong *ai* door de stoottonige ϵi^1 er het resultaat van een ontwikkeling is die moet hebben plaatsgevonden na de splitsing van de ogm. *ai* in een diftong *ei* en een lange monoftong *ee*, en dit in tegenstelling tot de mening van Stevens, die aannam dat die splitsing het Lonerlands niet had aangetast⁽⁵⁾, zodat de toestand er als een relictsituatie geïnterpreteerd moest worden. In mijn opvatting zijn de sleeptonige realisaties van *beitel*, *geit*, *eik*, *zeik(en)*, *bleik* en *weik* in het Lonerlands dus geen onverklaarde uitzonderingen, maar de klankwettige representanten van een *ei* die niet aan de voorwaarden van de geconditioneerde stoottoon voldeed. Dat dit zo is wordt ten overvloede bewezen door het feit dat wanneer de representant van de ogm. *ai* een Nederlandse *ee* vóór een stemloze medeklinker is, zoals in *heet*, *teken* of *zeep*, er toch een stoottonige diftong verschijnt ($h\epsilon i^2t$, $te i^1k\epsilon$, $ze i^2p$), wat Oostlimburgers raar in de oren moet klinken⁽⁶⁾.

We zijn nu voldoende voorbereid om de kaart met de verdeling van de toonaccenten in het enkelvoud en meervoud van het woord *been* te duiden. Het is handig dat in een vergelijking met het hierboven al eens besproken rijmwoord *steen* te doen. Beide

⁽⁵⁾ Stevens nam voor het Lonerlands wel een algemene tussenfase met *ee* aan (zie het citaat van hierboven).

⁽⁶⁾ Naast de ogm. *ai* was er ook een ogm. *au* en de umlaut daarvan, *äü*, die samen een reeks vormden met fundamenteel parallele ontwikkelingen, die echter in de details ook belangrijke verschillen vertoonden. Aangezien die ontwikkelingen en verschillen voor mijn betoog gemist kunnen worden heb ik het er niet mee willen verzwaren.

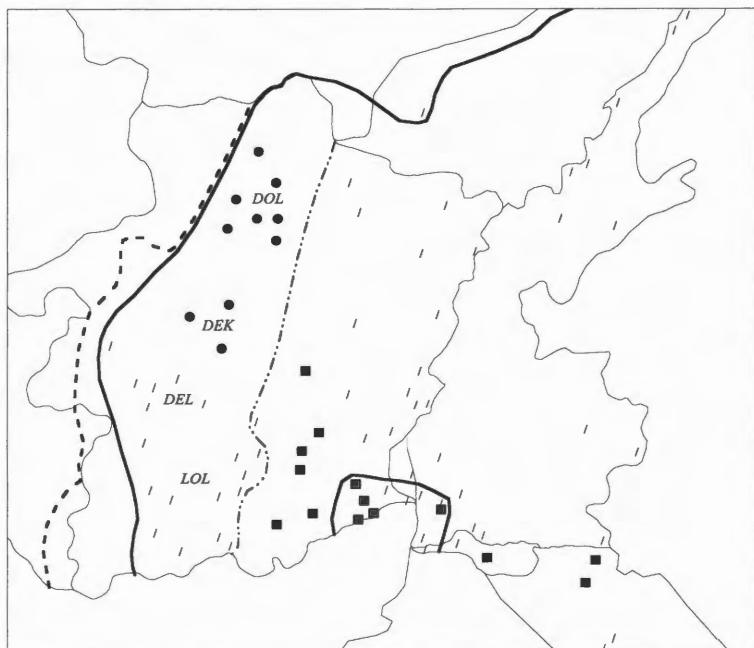
woorden waren in het Wgm. *a*-stammen, maar *steen* was mannelijk, *been* onzijdig. Mannelijke *a*-stammen hadden in de nominatief/accusatief enkelvoud geen uitgang (ohd. *stein*), in de nom./acc. meervoud een uitgang *-a* (ohd. *steina*), met tweelettergrepigheid als consequentie. Onzijdige *a*-stammen hadden noch in de nom./acc. enkelvoud, noch in de nom./acc. meervoud een uitgang (dus telkens ohd. *bein*). Van die toestand is zelfs iets overgebleven in het Nederlands, dat nochtans een grootscheepse herstructurering van het meervoudssysteem der substantieven heeft doorgevoerd: men zegt niet *een leger op de benen*, maar *op de been brengen* en ook *iemand op de been helpen*. De consequenties van de stamclassificatie en van het hierboven uitgelegde zijn voor het woord *steen* dat dit ten oosten van de beschreven grens in het enkelvoud klankwettig sleeptoon en in het meervoud stoottoon moet hebben en ten westen daarvan zowel in het enkelvoud als in het meervoud stoottoon. Deze klankwettige verdeling bij *steen* blijkt ook die van de dialectrealiteit te zijn⁽⁷⁾. Maar bij *been* liggen de zaken moeilijker. Er is een strook aan weerskanten van onze grens, van het Dommellands in het noorden tot aan de taalgrens ten zuiden van Tongeren, waar we een klankwettige verdeling aantreffen. Het noordelijke stuk ligt ten westen van de grens en heeft dus tweemaal stoottoon, het zuidelijke ligt ten oosten ervan en heeft dus tweemaal sleeptoon. Tweemaal sleeptoon treffen we ook aan in Belgisch Overmaas, in Gemmenich volgens de beschrijving van Aldenhoff e.a. 2003:36, maar ook elders. Weliswaar hebben Eupen en Kettens volgens Welter 1933:109 een stoottonig meervoud (wat voor Eupen al uit Tonnar-Evers 1899:VI blijkt), maar volgens Welter 1933:111 heeft de hele Germaanstalige driehoek tussen de Maas en de Duitse grens naast "normal" stoottonig *bɛ¹ŋ* "daneben auch ungeschärftes *bɛ.n*". René Jongen deelt mij mee dat in zijn Moresnets de sg. en de pl. identiek sleeptonig zijn (telkens met de varianten *be:²n* en *be:²*, wat overigens ook voor Gemmenich geldt). Stoottonig *bɛ¹ŋ* is een

⁽⁷⁾ Dat is voor een flink stuk te controleren via het kaartje a op p. 39 in deel I van de *MAND*. De oostelijke toestand is er volkomen duidelijk op, de westelijke iets minder, maar de Lonerlandse en de Demerkempense stoottonige realisaties zijn correct weergegeven. In het commentaar op p. 31 wordt wel geen verband gezocht met het spontane karakter van de stoottoon in het Westlimburgs.

vorm die hem uit andere Overmase dialecten “volkomen onbekend en uiterst eigenaardig voorkomt”. Dat zijn verwondering terecht is blijkt uit de informatie die mij daarna door Armel Wynants voor Sint-Martens-Voeren is bezorgd: “*Been*: enkelvoud en meervoud identiek: sleeptonig lang (*bèè*); Dim. *bènsje* stoottonig kort. *Steen*: enkelvoud sleeptonig lang (*sjtèè*), meervoud stoottonig kort (*sjtèng*); Dim. *sjtènsje* stoottonig kort.” Het ziet er dus naar uit dat Welter bij zijn uitspraak over de “normale” stoottonigheid van het meervoud van *been* in Overmaas door zijn eigen Eupens en door het stoottonige meervoud *štèʔ* was beïnvloed. Overigens wordt volgens Jaspars 1979:40 ook in Gronsveld naast een meervoud waarvan de diftong meer open is dan die van het enkelvoud een met dit enkelvoud formeel identieke meervoudsvorm gebezigd. Ik kom daar dadelijk nog even op terug. We moeten dus aannemen dat in het zuidoostelijke Limburgs nog een relictareaal bestaat waar het klankwettige sleeptonige meervoud van *been* zich heeft kunnen handhaven. En voor de zoveelste keer werd in Zuid-Limburg aan weerszijden van de Maas de verspreiding van een dialectverschijnsel door een vernieuwing van Maastricht uit in tweeën geknipt.

Zowel ten westen als ten oosten van de Belgisch-Limburgse noord-zuidstrook met de bewaarde klankwettige toestand trefen we een gebied aan waar het enkelvoud sleepton en het meervoud stoottoon heeft. Het westelijke bevat het Lonerlands en het Demerlands. Dat wil zeggen dat het middelste van de drie westelijke deelgebieden met spontane stoottoon op zijn beurt in twee stukken uiteenvalt. Het noordelijke daarvan, het Demerkempens, gedraagt zich klankwettig en heeft dus zowel in de sg. als in de pl. van *been* een stoottonige *i*, het zuidelijke, d.w.z. het eigenlijke Demerlands, heeft in de sg. een sleeptonige, meestal lange *i*(:) (*bi:²n*). Daarmee sluit het dus aan bij het Lonerlands, dat met *bee²n*, *beej²n* of *bei²n* eveneens een lang sleeptonig vocalisme heeft. Een speciaal geval is het stadsdialect van Hasselt, dat een sleeptonig enkelvoud *bi:²n* heeft. Als men de in de paragrafen 107, 108, 118 en 126 van Grootaers-Grauls 1930 opgesomde gegevens herschikt, wordt duidelijk dat Hasselt op een eigennigge manier wel degelijk bij het Demerlandse westen

BEEN

- / Plaats met sleeptonig enkelvoud en stoottonig meervoud
- Plaats met sleeptonig enkelvoud en meervoud
(of, in het gebiedje ten zuiden van Maastricht, de voortzetting daarvan)
- Plaats met stoottonig enkelvoud en meervoud

- - - - - Grens van het éénlettergrepige meervoud

————— Grens van het tweetonengebied

- · - · - · - Grens tussen de Nederlandse en de Hoogduitse opsplitsing van Ogm. ai

DOL = Dommellands
 DEK = Demerkempens
 DEL = Demerlands
 LOL = Lonerlands

hoort. Het heeft een lange *i*: voor Nederlands *ee* (die voor *r* een diftongische variant, d.w.z. een *i* met een naslag heeft)⁽⁸⁾, en een lange *e*: voor Nederlands *ei*, met een paar losse ontsporingen en vooral met een door het volgende consonantisme bepaalde verdeling van sleepton en stootton bij de gevallen met Nederlands *ee*. Voor een sonorant heeft de *i*: er sleepton (naast *bi:²n*

⁽⁸⁾ Grootaers-Grauls 1930 geven het tweede lid met hun teken voor de halfopen *e* (= *ε*) weer, Staelens 1982 schrijft *ië*.

ook di:²l 'deel', li:²m 'leem', li:²nə 'lenen', ti:²n 'teen' enz.); dat geldt ook voor een paar gevallen met een volgende d (bri:²t 'breed', vri:²t 'wreed'). Anders verschijnt de klankwettig te verwachten stoottoon (bli:²k 'bleek', zi:²p 'zeep', mi:²stər 'meester', kli:²t 'kleed' enz.). Het ziet er dus naar uit dat de stoottoon hier lokaal als gevolg van een consonantische omgeving die de sonoriteit van de syllabe vergrootte, door de sleптоon is vervangen. Wat er ook van zij, die Hasseltse regel geldt niet voor het Demerlands in het algemeen en voor het Lonerlands. De sleptonige klinker of tweeklink die we daar in het enkelvoud van het substantief *been* aantreffen, staat er bij de woorden met een Nederlandse *ee* geïsoleerd.

Ook aan de oostkant van het centrale gebied met de bewaarde oorspronkelijke toestand moet nog iets worden opgehelderd. Het door Cajot 2001 en 2006 beschreven gebiedje ten zuiden van Maastricht waar geen toonaccentoppositie meer voorkomt, hoeft van het onderzoek van ons probleem niet uitgesloten te worden. Immers, bij voortzetting van een klankwettige toestand is er in het enkelvoud en het meervoud van *been* hetzelfde vocalisme te verwachten, maar bij een aanpassing van het meervoud aan b.v. het vocalisme van *stenen* een vocalisme dat daarvan afwijkt. *Been* en *benen* luiden in Zichen-Zussen-Bolder beide be:n, een *steen* is er ook een ste:n, maar voor *stenen* zegt men er stæin, en de diminutieven van beide woorden luiden er bæinkə en stæinkə. Dat alles is dus volkomen klankwettig en het deel van ons gebiedje ten westen van de Maas behoort tot de centrale noord-zuidelijke strook waar de oorspronkelijke toestand zich heeft gehandhaafd. Voor het deelgebiedje ten oosten van de Maas leveren de boven genoemde gegevens van Jaspars 1979 voor Gronsveld informatie. Enkelvoud en meervoud van *been* hebben hier steeds een diftong. Wanneer het meervoud er anders klinkt dan het enkelvoud is het eerste element er opener dan in het enkelvoud. Jaspars schrijft hem *ej* (= æj), tegen *ei* (= εi) voor het enkelvoud en voor het nog voortlevende oude meervoud.

In de twee gebieden met een sleptonig enkelvoud en een stoottonig meervoud van *been* is de vocalische oppositie dus se-

cundair tot stand gekomen. De drijvende kracht hierachter is de analogie geweest. Er zijn talrijke substantieven die in het Limburgs hun numeruscontrast met hetzelfde middel tot stand brengen. In een aantal gevallen is uitsluitend het tooncontrast de drager van de tegenstelling (voorbeelden : om te beginnen natuurlijk *stee²n* : *stee¹n*, maar verder ook *prij²s* : *prij¹s* 'prijzen', *konij²n* : *konij¹n* 'konijnen', *be²rg* : *be¹rg* 'bergen', *a²rm* : *a¹rm* 'armen', *wo²rm* : *wo¹rm* 'wormen', *daa²g* 'dag' : *daa¹g* 'dagen', *wee²g* 'weg' : *wee¹g* 'wegen' enz.), in andere wordt het versterkt door een umlaut (*mou²s* 'muis' : *mui¹s* 'muizen', *lou²s* 'luis' : *lui¹s* 'luizen', *hoo²f* 'hof' : *heu¹f* 'hoven', *slaa²g* 'slag' : *slee¹g* 'slagen' enz., ten oosten van de grens *boo²m* : *beu¹m* 'bomen' en *schoo²f* : *scheu¹f* 'schoven') of door het weglaten van een vroegere intervocalische *d* (*smee²d* 'smid' : *smee¹* 'smeden', *tij²d* : *tij¹* 'tijden'). Een laatste versterkingsmogelijkheid is de assimilatie van een vroegere cluster nasaal + homorgane stemhebbende oclusief tot alleen nasaal, wat al of niet met umlaut gepaard kan gaan (*ha²nd* : *ha¹n* 'handen', *ta²nd* : *ta¹n* 'tanden', *ka²m(b)* : *ke¹m* 'kammen', *jo²ng(k)* : *jo¹ng* of *ju¹ng* 'jongen' of 'jongens', *ho²nd* : *ho¹n* of *hu¹n* 'honden'). Er was dus voor de werking van de analogie in de numerusoppositie een stevige basis voorhanden.

Wanneer we ons afvragen welke van de twee numeri zijn oorspronkelijke betoning analogisch door een andere heeft vervangen, luidt het antwoord voor de twee analogiegebieden verschillend. In het westelijke (het Lonerlands-Demerlandse) heeft de sleptonige enkelvoudsvorm een vroegere stoottonige vervangen en daardoor de regel van de spontane stoottoon doorbroken. In het oostelijke, dat het grootste deel van het Oostlimburgs omvat, heeft omgekeerd de stoottonige meervoudsvorm een vroegere sleptonige vervangen en daardoor de toepassing van de geconditioneerde stoottoon uitgebreid. In beide gevallen betekent de vervanging een historisch meer opaak maken van een vroeger duidelijke regel.

Verantwoording en bedanking

De Nederlandse gekarteerde gegevens stammen bijna uitsluitend uit de dialectologische literatuur, vooral uit de lokale woordenboeken, enkele ook uit de enquêtes Willems en SVG. Ze leveren een net met nogal wijde mazen op, maar dat is behalve voor het uiterste zuiden niet problematisch. De Belgische gegevens zijn op verschillende manieren verzameld. Sommige gaan eveneens terug op de literatuur, andere stammen uit het archief van het Leuvense Instituut voor Naamkunde en Dialectologie, nog andere werden door navraag verzameld. Verscheidene vrienden en kennissen zijn mij daarbij behulpzaam geweest. Zij leverden gedeeltelijk ook nog nuttige commentaar bij hun gegevens. Ik vermeld hier dankbaar met name de volgende personen: Clement Agten, José Cajot, René Jongen, Ulrich Maes, Armel Wynants. Verder dank ik verscheidene gegevens aan Ronny Keulen, die ook de kaart heeft getekend.

Literatuur

- ALDENHOFF, J., J. GERREKENS, P. STRAET 2003: *Diksjonäär van et Jömelejer Plat*. Eupen.
- CAJOT, J. 2001: 'Een toonloze enclave in een polytoon gebied. Een les in structurele fonologie?' In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 3, p. 71-88.
- CAJOT, J. 2006: 'Phonologisch bedingter Polytonieverlust – Eine tonlose Enklave südlich von Maastricht'. In: *De Vaan* 2006, p. 11-23.
- CROMPVOETS, H. 2006: 'Limburgse isoglossen: De Uerdinger lijn, Panninger lijn en Panninger zijlijn, toen en nu'. In: *Een eeuw lang Limburgs SGV. Alle Limburgse dialecten uit 1914 op CD-rom en de ontwikkeling van het Limburgs in de laatste eeuw* o.r.v. J. Kruijsen. Maastricht., p. 26-41.
- GOOSSENS, J. 1970: 'Niederländische Mundarten – vom Deutschen aus gesehen'. In: *Niederdeutsches Wort* 10, p. 61-80.
- GOOSSENS, J. 2006: 'Historische und geographische Randbedingungen des Genker Tonakzentsystems'. In: *De Vaan* 2006, p. 35-49.
- GOOSSENS, J. 2009: *De Genker toonaccenten en hun dialectgeografische inbedding*. Tongeren.
- GROOTAERS, L. en J. GRAULS 1930: *Klankleer van het Hasseltisch dialect*. Leuven.
- JASPARS, G. 1979: *Groeselder diksjenèr. Woordenboek van het Gronsvelds dialect*. Gronsveld.

- MAND I 2005 : *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I.* Amsterdam.
- STAELENS, X. 1982 : *Dieksjenèèr van 't (H)Essels. Nederlands-Hasselts woordenboek.* Hasselt.
- STEVENS, A. 1951 : 'De evolutie van de Haspengouwse streektalen'. In : *Limburgs Haspengouw.* Hasselt, p. 223-264.
- TONNAR, A. u. W. EVERS 1899 : *Wörterbuch der Eupener Sprache.* Eupen. Herdruk Wiesbaden 1970.
- VAAAN; M. DE (ed.) 2006 : *Germanic Tone Accents. Proceedings of the First International Workshop on Franconian Tone Accents, Leiden 13-14 June 2003.* Stuttgart (ZDL-Beiheft 131).
- WELTER, W. 1933 : *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich.* Den Haag (Noord- en Zuidnederlandse Dialectbibliotheek 4).

Jan GOOSSENS